

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Democratisering als schaduwtheater?: Afrikaanse experimenten

Abbink, G.J.

Citation

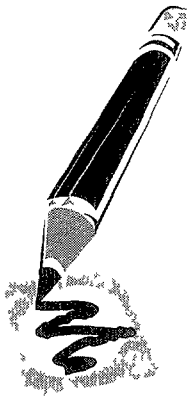
Abbink, G. J. (1998). Democratisering als schaduwtheater?: Afrikaanse experimenten. *Facta*, 6(3), 14-18. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/9464>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/9464>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De recente reis van Clinton naar Afrika - met Carter de enige president van de Verenigde Staten die Afrika ooit bezocht - leent zich voor een reflectie over tien jaar experimenteren met democratisering in Afrika sinds de val van de Berlijnse Muur en het uitentreuren geciteerde rapport van de Wereldbank over 'good governance' (From Crisis to Sustainable Growth, 1989). Er is veel veranderd in Afrika sinds dat jaar, maar meer nog is hetzelfde gebleven.

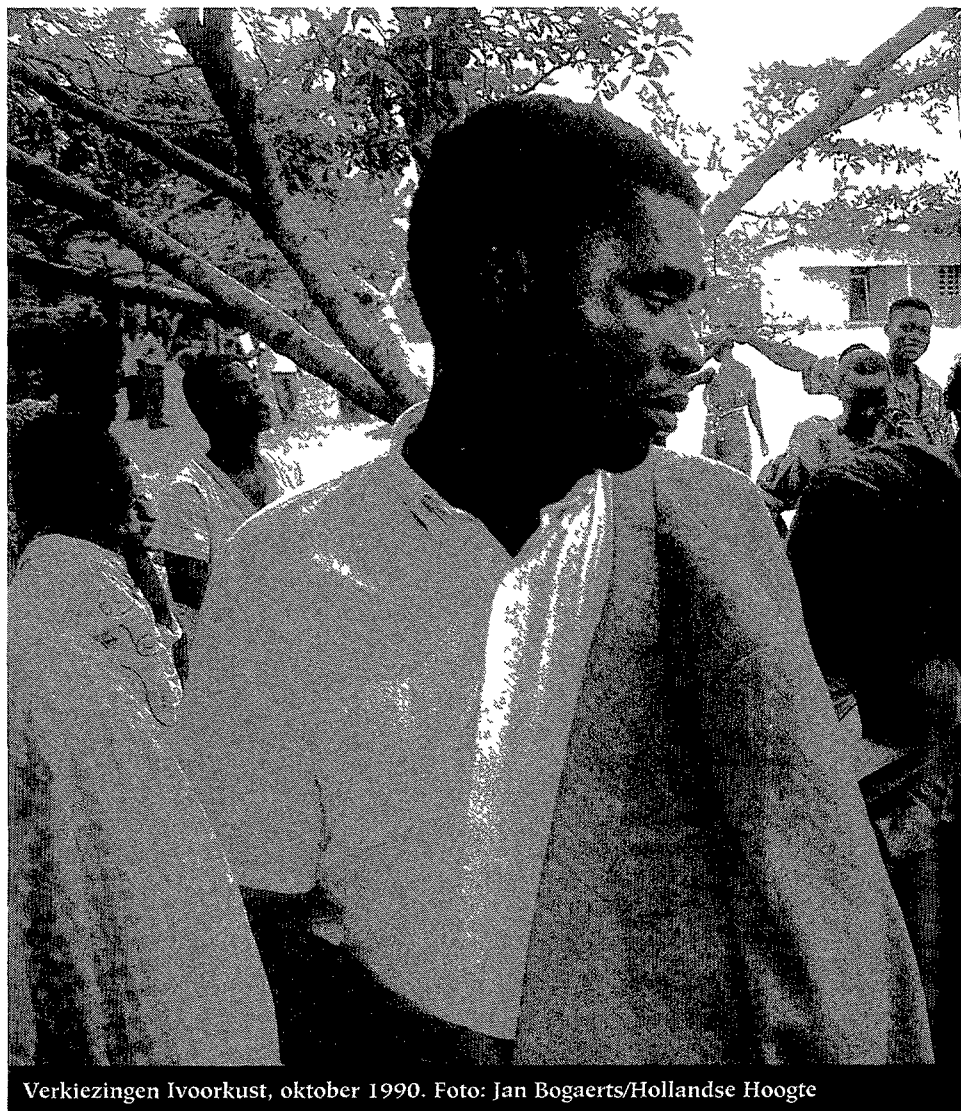
Democratisering als schaduwtheater?

Afrikaanse experimenten

De zogenaamde 'derde golf van democratisering' heeft niet opgeleverd wat men - vooral in Afrika zelf - ervan verwachtte. In de jaren 1989-1992 vonden in Afrika vele 'Nationale Conferenties' plaats, die de overgang naar democratie moesten inluiden. De tweede fase was die van verkiezingen voor een president of parlement (1992-1995). Nu zitten we in een derde fase, die van consolidering. Maar consolidering van wat? Er zijn nu weliswaar tegen de dertig landen die een soort meerpartijstelsel hebben (tegen slechts vier in 1989) en verkiezingen hebben doorgemaakt. Maar velen vragen zich af of daarmee een democratisch systeem naderbij is gekomen. De volksprotesten in Afrika tegen internationale economische ongelijkheid, misdadig of incompetent leiderschap, ontbreken van recht, vóórturende armoede en verval van de staat en zijn instituties lijken anno 1998 weggeëbd in schijn democratie, neo-autoritair bestuur, afbraak van het toch al povere sociaal beleid, en de opkomst van nieuwe maar overwegend zelfbenoemde elites zonder brede volkssteun, die met alle middelen hun positie willen handhaven.

• Nieuwe democratieën

Een wijdverbreide misvatting is dat die nieuwe elites en leiders ook 'nieuwe democraten' zijn (bijvoorbeeld

Verkiezingen Ivoorkust, oktober 1990. Foto: Jan Bogaerts/Hollandse Hoogte

Rwanda, Zambia, Eritrea, DR Congo). Een uitzondering kan wellicht worden gemaakt voor Oeganda. Het gaat er nu even niet om te zeggen dat die nieuwe leiders 'toch beter zijn dan hun tirannieke voorgangers'. Ten eerste is dit niet zo zeker, en ten tweede moet men kijken naar de (on)mogelijkheden en gevaren op langere termijn van de programma's van deze nieuwe elites. Hier weten de westerse beleidsmakers en regeringen weinig van, of beter daar zijn zij niet echt geïnteresseerd. (Daarnaast is ook er de mondiale competitie om de herindeling van invloedssferen²). Ook is er geen duidelijkheid over wat de gewone Afrikanen verstaan onder democratie en hoe men de lokale precedënten voor democratische besluitvorming en respectering van fundamentele rechten moet interpreteren. Maar dat dit soort basiswaarden veel zouden afwijken van die in het Westen is onjuist.

De antropoloog M. Karlström heeft hierover interessant onderzoek gedaan in Oeganda³, daarbij constateerend dat de notie van democratie voor de gemiddelde Oegandeese betekende:

- vrijwaring van onderdrukking,
- vrijheid van meningsuiting,
- zonder sancties,
- rechtvaardige oordeelsvorming,
- welgemanierde, respectvolle omgang met anderen.

Het zijn deze waarden die men ook verwachtte terug te zien in de *institutionele* structuur van democratie en in economisch beleid. Daarbij is niet gezegd dat die structuur het strikt 'westerse model' met bijvoorbeeld het meerpartijensysteem moet volgen. Het partijensysteem articuleert bijvoorbeeld altijd 'etnische tegenstellingen', zelden met positief resultaat.

Westerse donorlanden kunnen weinig aandacht besteden aan het *native discourse* over democratische waarden,

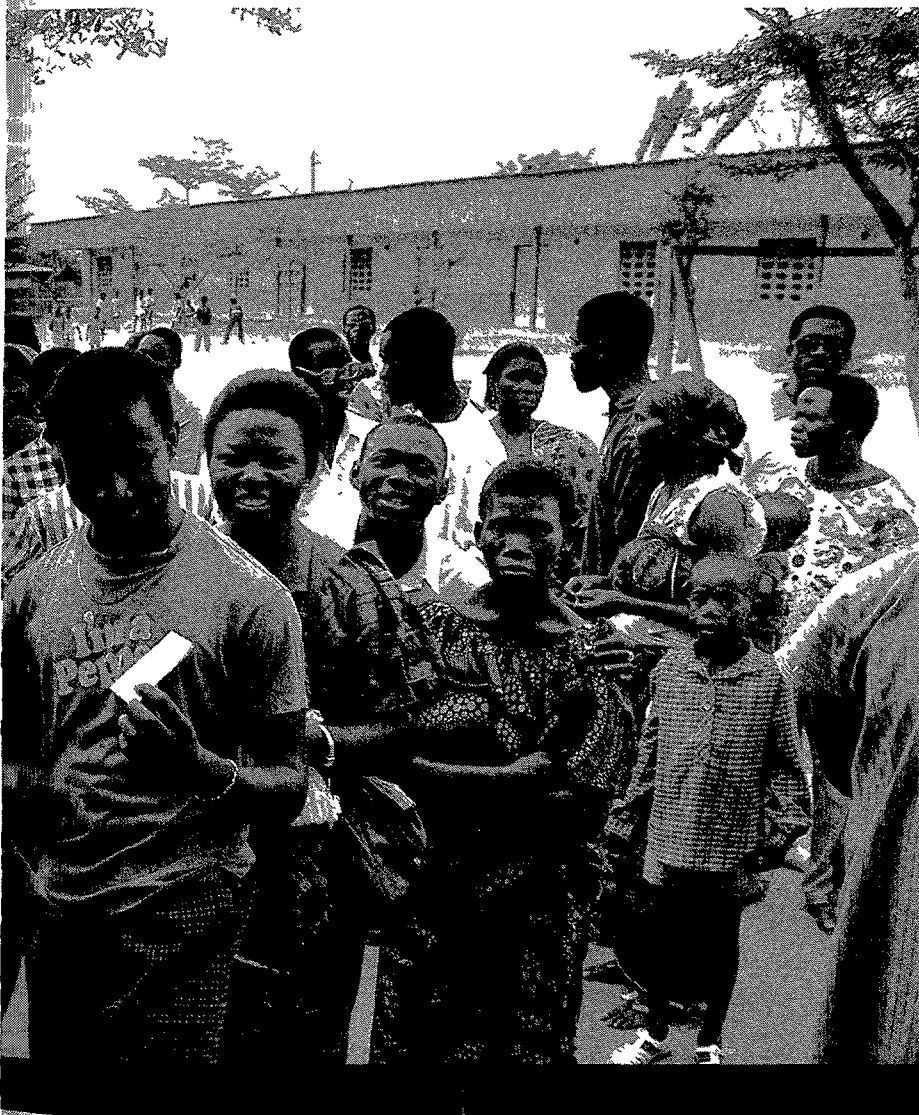
gefixeerd als zij zijn op indexen van economische ontwikkeling, kortetermijnstabiliteit, conflictpreventie etc. Als deze landen echter in hun Afrika-politiek naast het negeren van de aspiraties en ideeën van brede lagen van de bevolking ook zelf de normatieve idee van democratisering en vestiging van een rechtsstaat opgeven, dan moet men niet vreemd opkijken dat despotisme zich weer invreest. Over een aantal jaren zullen de problemen van gewapend verzet en lokale oorlogen zich dan weer in versterkte mate voordoen.

Economische aspecten

De Afrikaanse bewegingen voor democratische hervorming en sociale rechtvaardigheid - die al ruim vóór 1989 waren begonnen - hebben natuurlijk één ding onderschat: de economische aspecten van democratisering en de houding op dit punt van de geïndustrialiseerde wereld, met name de donorlanden. Men is misleid door de retoriek van politieke democratie, meerpartijensysteem, periodieke verkiezingen, transparant bestuur enz., die de donorlanden in een opwelling van optimisme als politieke conditionaliteiten eisten van de zittende Afrikaanse elites.

Een goed voorbeeld was Mitterrands bekende toespraak tot de Afrikaanse staatshoofden verzameld in La Baule (Frankrijk) in 1990, waarbij hij democratische hervormingen eiste, anders zou de hulp worden stopgezet. Dit waren zeker mooie gedachten. Doch zoals bleek uit de Franse *realpolitik* in de jaren daarna (in rivaliteit met de in Afrika opkomende Verenigde Staten), waren de westerse landen gauw bereid die houding flexibel aan te passen of stilzwijgend op te geven - als er maar economische hervormingen naar een marktmodel plaatsvonden of als men maar kon rekenen op voortgezette politieke loyaliteit (zie met name Frankrijks politiek).

Het is niet meer nodig om hier de Wereldbank en het IMF te kritiseren op de vrij dogmatische en fantasieloze toepassing van de *Structural Adjustment* programma's en de benauwde budgetpolitiek te bekritisieren - dat is al afdoende gebeurd door de Bank en het Fonds zelf (meest binnenskamers) en door competente critici met grote kennis van de diverse landen⁴. Zorg-

wekker is dat deze politiek zonder veel wijzigingen dóórgaat, en men blijkbaar geen alternatieven ziet. Men is - in de hogere regionen van de *global economy* - niet in staat met enige afstand of zelfkritiek te kijken naar de macro-economische modellen en de economistische kijk op staat en samenleving in Afrika (en elders). Als het BNP maar groeit en de markten maar worden geliberaliseerd, zo is de impliciete boodschap, komt alles goed en is verder alles door de vingers te zien, ook sterk groeiende werkloosheid en 'arbeidsvlucht' van platteland naar stad, enorme toename van de 'tweede economie', schending van de rechten van de mens, rechtsonzekerheid, en afknippen van de *civil society* organisaties en de vrije pers (Het 'ontwikkelingsmodel' dat het Westen, met name Verenigde Staten en Wereldbank, hanteren voor Afrika is in feite nog steeds dat van Walt Rostows *The Stages of Economic Growth* uit 1960). Deze bewering zou kunnen worden gestaafd met nauwgezette casestudies van diverse landen. Het is voor de westerse regeringen ook een kwestie van vergelijken: de algemene perceptie in de afgelopen jaren was dat, als het in een land maar beter ging dan in Liberia, Sierra Leone, Rwanda, Sudan of Somalië, dat het beste was dat men kon verlangen.

Democratische inhoud

Daarnaast is in de democratische experimenten de inventiviteit van Afrikaanse leiders (oud of nieuw) opmerkelijk: de symboliek en het idioom van democratisering wordt zonder veel moeite overgenomen en toegeëigend, op zodanige wijze dat men bijna zelf gelooft dat men met democratisering bezig is (Kameroen, Ethiopië, Ghana, Zambia).

De term 'democratisering' kent verschillende interpretaties en leent zich misschien niet voor een sluitende definitie. Men rekent er meestal toe het bestaan van periodieke verkiezingen, een meerpartijensysteem, een vrije pers, respect voor de grondrechten van de persoon, toestaan van politieke activiteit en organisatie, een onafhankelijke rechterlijke macht, een grotere en onafhankelijke rol voor maatschappelijke organisaties als vakbonden en lokale NGO's, en een

gemengd en meer transparant economisch beleid dat niet wordt gemonopoliseerd door de staat. De mix van deze elementen wisselt. Wat zeker is, is dat zaken als een nieuwe liberale grondwet met alle basisrechten of meerpartijenverkiezingen op zich geen enkele garantie zijn voor een democratisch bewind (dat zonder vrees voor vervolging ter verantwoording kan worden geroepen), noch voor *good governance* (transparantie van besluitvorming, verplichting tot verantwoording afleggen, geen buitensporige corruptie, geen etnische bevoordeling of nepotisme). Landen die democratie in deze zin hebben zijn zeer dun gezaaid in Afrika: misschien alleen Mauritius en Botswana. Wat echter in de meeste landen ontbreekt, is de idee dat macht deelbaar is, dat beleid in dialoog zou kunnen worden opgesteld, en dat oppositie (inclusief een vrije pers) legitiem kan zijn: een democratische politieke cultuur. En verder: in condities van materiële schaarste - het eeuwige probleem van Afrikaanse staten⁵ - zal democratie het altijd moeilijk hebben: beheersing van de staatsmachinerie is macht over het staatsbudget, over mensen, en daarom een monopolie op politieke macht. Men kan dit niet zomaar opgeven. Zoals een Ethiopische spreekwoord zegt: *Sishom yalbella, sishar, yik'och'ewal* (= Wie niet 'eet' als hij regeert, krijgt er spijt van nadat hij is afgezet).

Dat de 'derde golf' in het slop is geraakt ligt niet alleen aan de taaiheid van de autocratie in Afrika, en niet alleen aan economistisch beleid van westerse donorlanden en de mondiale financiële instanties. Het heeft misschien ook te maken met een crisis van democratische waarden en instituties in de westerse landen zelf, waardoor de verwachtingen lager zijn komen te liggen en de wil om echte democratie elders te bevorderen navrant is afgenomen. Wij weten sinds het artikel van W. Blockmans⁶ dat België even goed in Afrika had kunnen liggen, maar er is meer: democratische besluitvorming vindt ook bij ons steeds meer plaats alléén met het oog op vermeend economisch gewin (en ook de praktijk van bijvoorbeeld wapenexport en andere zakelijke belangen doorkruisen de politieke intenties), democratische controle van parlementen op de (steeds meer domi-

nante) uitvoerende macht wordt krachtelozer, en de incompetentie van beleidsmakers en -uitvoerders in de bureaucratische cultuur van vele westerse landen neemt toe.⁷ Deze factor is in zoverre van belang dat men in westerse kringen steeds meer bereid is in relaties met de neo-autocratieën of zgn. 'nieuwe democratieën' om de economische factoren hoog boven de niet-economische (culturele, sociale, juridische) te plaatsen, of die laatste in ieder geval als bijzaken te zien. Kernpunt voor het Westen blijft het ontsluiten en toegang krijgen tot markten en het op gang brengen van de consumptieve vraag in tot nu toe 'niet-gemondialiseerde' landen, want als sleutel tot stabiliteit ziet men altijd materiële welstand en rustig consumeren. Culturele factoren - die kunnen maken dat men aan andere belangen, bijvoorbeeld sociale, religieuze, morele, evenveel of meer waarde hecht - worden in deze visie als 'ballast' en rem op weg naar mondiale integratie gezien. En democratie is een schaars goed, onderhevig aan de wetten van vraag en aanbod, en beide stagneren.

Neopatrimonialisme

De 'realistische' benadering van democratisering (of wat daaronder moet worden verstaan) door westerse landen heeft - naast factoren als de inherente beperkingen van Afrikaanse politieke cultuur en de kwetsbare ecologie en economie - de ontwikkeling van de zgn. nieuwe democratieën sterk beïnvloed. Men kan ook beter spreken van politieke 'liberalisering' in Afrika na 1989, of van 'regimetransities', dan van 'democratisering'. Zoals de Ghaneese econoom George Ayittey terecht opmerkt⁸, is er geen sprake van dit laatste; het gaat volgens hem hoogstens om 'acrobatie babyasjes' in die richting: iets dat elke nuchtere, niet-politieke analyse van de situatie zou bevestigen (wellicht Oeganda weer uitgezonderd). Ayittey wijst er ook op dat de meeste van de zogenaamde nieuwe leiders zich een weg naar de macht hebben *geschoten*. Daar is op zich niets mis mee als het gaat om de verdrijving van tirannie, maar er kan aan worden toegevoegd dat die leiders denken dat het nog steeds oorlog is, maar nu met als tegenstanders de *civil society*, de onafhankelijke pers en democratische oppositiegroepen.

De impasse in de politieke liberalisering in Afrika is duidelijk niet alleen de 'schuld' van de westerse politiek, hoe 'neo-imperialistisch' die zich volgens sommigen ook lijkt te ontwikkelen (waarbij Europa het wederom lijkt af te leggen tegen de Verenigde Staten), maar ook van de zittende elites die zich baden in de arrogantie van de macht, geheel volgens de voorspellingen het 'neopatrimoniale' model. Dit theoretische model ter interpretatie van Afrikaanse regimes is onlangs gehanteerd in een belangrijke vergelijkende studie van politieke veranderingen in Afrika door de Amerikaanse politicologen Bratton en Van de Walle.⁹ Zij constateren dat neo-patrimonialisme, hoewel aanwezig in vrijwel elk politiek systeem, in Afrika nog steeds de *core feature* is in de politiek (p. 62) en gekenmerkt wordt door de zeer sterk persoonsgebonden (en niet functiegebonden) stijl van regeren. Hiermee hangen samen kenmerken als presidentialisme, sterk persoonlijke uitwisselingen, de zeer vage grens tussen het economische en het institutioneel-politieke (leidend tot corruptie), cliëntelisme, en gebruik van hulpbronnen van de staat om politieke macht en 'legitimiteit' te vestigen. Bratton en Van de Walle stellen dat de *neo-patrimonial logic* geïnternaliseerd is in de formele politieke systemen in de Afrikaanse politiek. Dat dit soort stijl nog steeds een kenmerk is van Afrikaanse regimes heeft grote invloed op de kansen voor 'democratisering'. Maar niet vergeten moet worden dat internationale donorpolitiek er jarenlang te weinig aan heeft gedaan om neopatrimoniaal bestuur te ontmoedigen. Het voorbeeld van Indonesië zou op dit moment - waarop iedereen het heeft over de gewenste economische *take-off* van Afrika - als waarschuwing moeten gelden: ongekende economische neergang, financiële crisis waarvoor het Westen moet dokken, catastrofale milieuvernietiging en voortgaande etnonationale onderdrukking (Sumatra, Timor, Irian Jaya) zijn de prestaties van dertig jaar neopatrimoniaal beleid van de Soeharto-groep.

Afgaande op de belangrijke studie van Mamdani¹⁰ kan men ook stellen dat Afrikaanse samenlevingen zich ook nooit goed hebben hersteld van de enorme ruptuur die de koloniale overheersing voor hen betekende, niet al-

leen in sociale en economische maar ook in politieke zin. Het is niet zo dat alle problemen van nu aan het kolonialisme zijn toe te schrijven - dit is een goedkoop en overleefd argument. Maar toch is er weinig historisch besef van wat de sociale, culturele en politiek-economische afbraak en delegitimatie van Afrika in die periode hebben betekend voor de samenlevingen van nu. De erfenis van de autoritaire staatsmachinerie, de opgelegde eenzijdige economische structuur en de willekeurige landsgrenzen zijn slechts enkele aspecten hiervan, en hebben bijgedragen aan de versterking van het genoemde neopatrimoniale model.

Geliberaleerde autocratieën

Het kernpunt blijft dat in de meeste Afrikaanse landen de algemene maatschappelijke voorwaarden voor een duurzame vestiging van institutionele democratie met een redelijk functionerend onafhankelijk *rechtssysteem* (te vaak onderschat als factor in democratisering) simpelweg niet in voldoende mate aanwezig zijn. De mogelijkheden tot vestiging van een democratische cultuur en de duurzaamheid van een economische opbloei zijn precair. Te veel hangt af van de 'goede wil' van leiders, van internationale politieke druk en samenwerking, en van de vraag of er reële economische kansen zijn voor de bevolking zelf (en niet alleen voor de met een regime gelieerde elites). Het nog steeds relatief hoopgevende voorbeeld van Oeganda bewijst ook dat wanneer democratische hervormingen *aansluiten bij de percepties van de bevolking* (zie Karlström 1996, boven geciteerd) - met andere woorden de politieke communicatie in de samenleving vergroot - zij de meeste kans van slagen hebben. Het is opvallend hoe weinig serieus onderzoek er op dit punt is gedaan in Afrikaanse landen. Studies à la Putnam¹¹ over het belang van *civic traditions* moeten in Afrika nog gemaakt worden. Specifieke voorwaarden die een democratische ontwikkeling zouden bevorderen zijn:

- de mogelijkheid van *checks and balances* in het politieke systeem, waardoor het zittend regime weerwerk krijgt. Vele regimes in Afrika proberen echter dit juist te

voorkomen;

- het institutioneel mogelijk maken van sociale en politiek pluriformiteit en een publieke discussie daarover (bijvoorbeeld in een vrije pers);
- het bestaan van een relatief onafhankelijke *civil society* (vakbonden, lokale belangenorganisaties) waaraan belang wordt gehecht;
- het bestaan van een brede trans-ethnische en transregionale middenklasse.

Deze voorwaarden zijn niet in veel landen in Afrika aanwezig.

In de bredere context is de marginaliteit van Afrika in de wereldeconomie een blijvend probleem dat de kansen op ware democratisering ondermijnt. Hetzelfde geldt voor de daarmee gerelateerde nesteling van criminaliserende politieke elites overal op het continent.

De 'nieuwe democratieën' in Afrika zijn nog lang niet af, en sommige zijn alweer op de verkeerde weg. We hebben nu 'geliberaleerde autocratieën' (Bratton en Van de Walle 1997, p. 122). De donorgemeenschap heeft een vooralsnog weinig productieve rol gespeeld. Afrika heeft, ondanks duidelijke *grass roots* ideeën in Afrikaanse samenlevingen over wat democratie en recht zijn, niet voldoende economische middelen en mogelijkheden om institutioneel gestalte te geven aan democratisering. Deze factor bepaalt ook het gedrag van de nieuwe elites. En het mondiaal-economische systeem en zijn belangrijkste acteurs hebben geen echte boodschap aan de vestiging van 'democratie' en 'rechtsstaat' (zie Indonesië, China): het is mooi meegenomen als deze worden versterkt, maar over het algemeen zal genoeg worden genomen met zaken als marktliberalisering, afschaffing van hoge tarieven en staatssubsidies, verruiming van de buitenlandse investeringsmogelijkheden en inkringing van de staatsmacht. Dit is de uiteindelijke randvoorwaarde die het proces van democratisering in Afrika blijft bemoeilijken. De internationale donorpolitiek kan intussen beter wedden op een combinatie van zakelijk economisch stimuleringsbeleid met bevordering van democratisch *rechtsbesef* en van de instituties die dat kunnen ondersteunen. Clintons Afrika-initiatief is daarom op zich toe te juichen. Maar de staat van dienst van de Verenigde Staten in Afrika noopt tot scepsis.

Noten

1. S.P. Huntington - *The third wave : democratization in the late twentieth century.* - Norman (Okla.) : University of Oklahoma Press, 1991.
2. Iran en Maleisië proberen in Afrika actief hun invloed (ook economisch) te vergroten en hun steun aan het Soedanees islamistische bewind heeft de vernietigende burgeroorlog aldaar - de langste en meest bloedige van het continent - verscherpt.
3. M. Karlström - *Imagining democracy : political culture and democratisation in Buganda.* - In: *Africa* 66 (1996) 4, p. 485-505. In mijn eigen onderzoek naar processen van democratisering in Ethiopië in de afgelopen jaren kwam ik veelal soortgelijke ideeën tegen.
4. Zie R. Means (et al.) - *Structural adjustment policies in Africa have failed, says World Bank.* - In: *Third World Resurgence* (1994) 42-43, p. 32 f.; J. Hanlon - *Peace without profit : how the IMF blocks rebuilding in Mozambique.* - Oxford : James Currey ; Portsmouth, N.H.: Heinemann, 1996.
5. A. Mbembe - *Une économie de prédation : les rapports entre la rareté matérielle et la démocratie en Afrique subsaharienne.* - In: *Afrique* 2000 24 (1996), p. 67-81.
6. W. Blockmans - *De verloren legitimiteit van België's politieke systeem.* - In: *FACTA* 5 (1997) 2, p. 2-5.
7. We hebben te maken met het interessante fenomeen van een samenleving die naar haar wezen bestuurlijke incompetentie en onverschilligheid produceert.
8. Geciteerd in: Dirk Vlasblom - *Wat doet Afrika ertoe?* - In: *NRC-Handelsblad* 21 maart 1998.
9. M. Bratton en N. van de Walle - *Democratic experiments in Africa.* - Cambridge : Cambridge University Press, 1997.
10. Vgl. M. Mamdani - *Citizen and subject : Contemporary Africa and the legacy of late colonialism.* - Princeton : Princeton University Press, 1996.
11. R. Putnam (et al.) - *Making democracy work : Civic traditions in modern Italy.* - Princeton : Princeton University Press, 1992. □

Dr. Jan Abbink werkt als onderzoeker aan het Afrika-Studiecentrum te Leiden.

SUBSIDIES

SISWO Vraagbaak

Beoordelingsronde 1998/99 Gedragwetenschappen

In 1998 organiseert de beleidsadviescommissie voor de Gedragwetenschappen een beoordelingsronde voor aanvragen voor programma's (aandachtsgebieden) en afzonderlijke oio-projecten. Aandachtsgebieden zijn vier- tot vijfjarige onderzoeksprogramma's die bestaan uit drie tot zes samenhangende onderzoeksprojecten. De voorronde heeft slechts betrekking op globale programmabeschrijvingen (er zijn speciale formulieren), niet op de uitwerking van het programma in projecten. De indieningstermijn is 15 mei 1998.

Voor afzonderlijke oio-projecten is geen voorronde. Wel is het de bedoeling dat aanvragers per 15 mei 1998 bij de beleidsadviescommissie voor Gedragwetenschappen opgave doen van de (voorlopige) titel en korte probleemstelling van de voorgenomen projectaanvraag die per 1 september zal worden ingediend; dit om reeds referenten te kunnen benaderen.

Informatie: mevr. Y.J. Karstel, NWO, MAGW, Beleidsadviescommissie voor Gedragwetenschappen (GW), Postbus 93120, 2509 AC Den Haag, tel. 070-3151916 / 37, fax 070-3832841.

Beoordelingsronde 1998/99 Recht en Openbaar Bestuur

De beleidsadviescommissie voor Recht en Openbaar Bestuur organiseert in 1998 alleen een beoordelingsronde voor aanvragen voor programma's (aandachtsgebieden). De indieningstermijn is 15 mei 1998. De aandachtsgebieden zijn niet gebonden aan thema's. Wel wordt gestimuleerd dat voorstellen worden ingediend die zich richten op de volgende thema's: internationalisering; besturing en afstemming binnen de samenleving; de sociale rechtsstaat en haar besluitvorming; juridisering van de samenleving; handhaving van waarden en normen; groei en vaststelling van normen in een burgerlijke samenleving. Inpassing in een van de genoemde thema's is echter geen voorwaarde voor honorering.

Informatie: mevr. R.A.J. Cival, NWO, MAGW, Beleidsadviescommissie REOB, Postbus 93120, 2509 AC Den Haag, tel. 070-3151935/47, fax 070-3832841, e-mail: reob@nwo.nl

Onderwijsonderzoek

Op 30 september 1997 is de Programmacommissie *Beleidsgericht Onderzoek Primair Onderwijs (BOPO)* opgericht. BOPO heeft tot taak om een programma op te stellen en te doen uitvoeren op het gebied van evaluatieonderzoek naar de beleidsmaatregelen en -programma's: *Weer Samen Naar School*, *Onderwijs Achterstanden*, *Groeps-groote en Kwaliteit*, alsmede *Leerlinggebonden Financiering*. Medio 1998 zal BOPO onder geïnteresseerde onderzoekers een onderzoeksprogramma 1998-2000 verspreiden.

De Programmaraad Onderwijsonderzoek (PROO) zal begin april 1998 het *Programma Onderwijsonderzoek 1999* vaststellen. Vanaf 1 mei 1998 zal het programma onder belangstellenden worden verspreid. Indieningstermijn: 1 september 1998.

Informatie: Paul A.H.M. Berendsen, NWO, MAGW, Beleidsadviescommissie voor Gedragwetenschappen (GW), Postbus 93120, 2509 AC Den Haag, tel. 070-3151916 / 05, fax 070-3832841, e-mail: berendsen@nwo.nl

De Nederlandse Multiculturele en Pluriforme Samenleving (MPS)

De stuurgroep MPS zal zich in 1998 op die componenten van het programma richten die in de eerste ronde relatief onderbelicht zijn gebleven, zoals de historische wetenschappen en de rechts- en openbaar-bestuurwetenschappen. Ook de MPS-clusters 'de conceptueel theoretische vraagstukken', 'rechtshandhaving en normontwikkeling', en de 'economische verzelfstandiging en informalisering' blijken nog ondervertegenwoordigd. Na de eerste ronde blijkt verder dat het genderperspectief in de gehonoreerde aanvragen nog niet systematisch aan bod is gekomen. Datzelfde geldt voor de wijze waarop leden van 'minderheden' zich al dan niet 'etnisch' organiseren.

Deadline voor het indienen van intentieverklaringen is 10 mei 1998.

Informatie: mevr. drs. E.M. van de Meent-Nutma of mevr. E. Croes, tel. 070-3440622, fax: 070-3471623, e-mail: Croes@nwo.nl □